

אנשי רוח יוונים מאשקלון

יוסף גייגר

המשורר ההלניסטי הגדול מלאגרוס מגדורה תיאר את מולדתו בערך בשנת 100 לפנה"ס כארץ אטית בסוריה — מולדת חדשה אמיתית במזרח לתרבות היוונית.¹ כש מאות שנים מאוחר יותר, בשלהי המאה החמישית, אינאס מעזה, סופיסט ומחבר של דיאלוג אפלטוני אשר השתמר בידינו, והדן, בין היתר, בהישארות הנפש ותחיית המתים, כותב במכתבו:

Τῶν Ἀθηναίων οἱ παῖδες οὐ παρὰ τῶν πατέρων, παρὰ δὲ τῶν Σύρων ἀττικίζειν ἀξιοῦσι μάθάνειν

(בני האתונאים מוצאים לנכון ללמוד לדבר אטית לא מאבותיהם כי אם מן הסורים).²

אכן, במשך אלף השנים שבין אלכסנדר מוקדון לכיבוש המוסלמי היתה ארץ-ישראל אחד המרכזים הפעילים והפוריים של התרבות היוונית. מחקר תקופה זאת בארץ מתרכז ברובו בצד החומרי של תרבות זאת, בגילוי שרידים ארכאולוגיים, בשחזורם ובפירושם. אמת, זוהי פעילות מבורכת, שהניבה תוצאות חשובות, ואשר עתידה עוד להוסיף רבות לידיעותינו על תולדות הארץ והתרבות היוונית שבה.³

אולם, בני-אדם חשובים מבניינים. ליקוט וניתוח של כל הידוע לנו בנוגע לאנשי רוח יוונים

* נוסח הדברים, כפי שהרציתי באוניברסיטת חיפה, בכינוס לזכר מורי וידידי פרופ' מנחם שטרן ז"ל, שנהרג בדרכו לאוהלה של תורה, בל' בניסן תש"ן (2.4.1990).

1 אנתולוגיה פלטינה, ז' 417.

2 אינאס מעזה, מכתב 18.

3 דוגמה נאה לתרבות החומרית היוונית של אשקלון ולהקשרים ההיסטוריים והתרבותיים של בנייניה היא: P. Russell Diplock, 'The Date of Askalon's Sculptured Panels and an Identification of the Caesarea Statues', *PEQ*, 103 (1971), pp. 13 ff.

זֶנוֹן אִישׁ קִיטְיוֹן, מֵיִסְדֵר
הַפִּילוֹסוֹפִיָה הַסְטוֹאִית.
אֲנָשִׁי אֲסִכּוּלָה זֶה פִּעְלוֹ
בְּאֲשְׁקִלוֹן

בארץ-ישראל עשויים לתרום תרומה של ממש לתולדות הארץ בתקופה האמורה. באנשי רוח מתכוון אני לנציגי התרבות היוונית הגבוהה — סופרים, פילוסופים, משוררים, רטורים וכיוצא באלה — אך גם למעבירי תרבות זו, מורים לדרגותיהם השונות. ככל חלוקה אף זאת שרירותית במידה מסוימת, ואינה מכלילה, במקרה של אשקלון, נושאים מובהקים של התרבות היוונית כגון השחקן אַפֶּלֶס, שחקן הטרגדיה המפורסם ביותר במאה הראשונה לספירה, הידוע לנו, כמובן, בעיקר בשנאת היהודים שלו,⁴ או את המתאבקים שבהם השתבחה העיר.⁵ כן לא אכלול כאן אנשים, שידוע לנו רק על קשרי עקיפין שלהם עם התרבות היוונית הגבוהה, כגון הבנקאי העשיר פילוסטרטוס בן פילוסטרטוס, שהיה פעיל באי דלוס, שם מצויות שמונה-עשרה כתובות המזכירות אותו או את בני משפחתו. בין כתובות אלה מצויים שני שירים, בני תריסר שורות כל אחד, מפרי עטם של המשורר המפורסם אנטיפטרוס איש צידון ושל אנטיסטנס מפפוס; ניתן להניח שפטרוֹן

6

4 ראה: פילון, המשלחת לגאיוס, 204 ואילך; סוטוניוס, גאיוס 33, וספטיאנוס, 19.1; דיון קאסיוס 59.5.2.
5 Itinerarium Antonini 35

של אנשי רוח כגון אלה היה בעצמו בעל השכלה מסוימת.⁶ עד שיבשיל המחקר, שיקיף את כל אנשי-הרוח היוונים מארץ-ישראל, ארשה לעצמי להדגים בדוגמתה של עיר אחת, אשקלון, את עושרו ורב-גוניותו של החומר שלפנינו,⁷ ועם זאת, להציג את הקשיים שבפניהם אנו ניצבים בשל אופיים של מקורותינו.

בעיה זו של מקורות מקריים ולרוב אנקדוטליים ניתן להדגים יפה בדוגמה הקרובה לענייננו. ממחקר חשוב וחדש על מורים יסודיים — grammatici — באימפריה הרומית מאמצע המאה השלישית עד אמצע המאה השישית לספירה מתברר, שבכל התקופה הזאת ידועים לנו שמותיהם של שניים או שלושה grammatici בלבד מארץ-האם היוונית, כולם מאתונה — מספר הקטן ממספר ה-grammatici הידועים לנו מן העיר עזה לבדה.⁸ בלא ספק לא תמיד היטיב הגורל עם ערי ארץ-ישראל; ניתן לייחס את מיעוטן המפתיע של ידיעותינו על אנשי רוח מבית-שאן לכל הפחות בחלקו ליד המקרה. אולם, את בעיית המקורות ניתן להדגים יפה מעניינה של אשקלון עצמה.⁹ כל סקירה כגון זו שלפנינו חייבת להתחיל בערך הארוך והחשוב על העיר אשקלון בלקסיקון של סטפנוס איש ביוזנטיון.¹⁰ ערך זה כולל רשימה של שמונה אנשי רוח ידועים מבני העיר, ומן הדין שנביאה כאן:

רבים מתוכה [היינו מאשקלון] זכו לשם, מצד אחד הפילוסופים אנטיוכוס 'הברבור', סוסוס, אנטיביוס ואֶפֶיֶוֹס הסטואיקנים הנודעים, ומצד שני המדקדקים פטולמיוס, מיודעו של אריסטרכוס, ודורותאוס, וההיסטוריונים אפולוניוס וארטמידורוס, אשר כתב על ענייני ביתיניה, ואחרים.¹¹

רשימה זו היא דוגמה נאה למיעוט ידיעותינו ולמקריותן, באשר היא מכילה זה בצד זה את הידועים היטב, את הידועים מעט ואת הבלתי-ידועים כלל. מבין הפילוסופים, אנטיוכוס איש אשקלון היה, כידוע יפה, אחד מחשובי הפילוסופים של המאה הראשונה לפנה"ס, ממוריו של קיקרו ושל אנשי-שם רומים אחרים, ובלי ספק בנה המפורסם ביותר של אשקלון בכל הזמנים. לא ארחיב בענייניו, באשר לתולדותיו ולתולדות תלמידיו ותלמידי תלמידיו הוקדש לפני שנים לא רבות מחקר חשוב

6 ראה: G. Mancinetti Santamaria, 'Filostrato di Ascalone, banchiere in Delo', F. Coarelli, D. Musti & H. Solin (eds.), *Delo e Italia (Opuscula Instituti Finlandici, II)*, Roma 1982, pp. 79-89; M. Leiwo, 'Philostratus of Ascalon, His Bank, His Connections and Naples in c. 130-90 B.C.', *Athenaeum*, 77 (1989), pp. 575-584

7 בהודמנות קודמת הצעתי חומר דומה לגבי גדרה, ראה מאמרי 'אתונה וסוריא: על אנשי-רוח יוונים בגדרה', קתדרה, 35 (תשמ"ה), עמ' 3-16.

8 ראה: R.A. Kaster, *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity*, Berkeley-Los-Angeles-London 1988, Appendix 5

9 לא אדון כאן בתולדותיה של העיר. סקירות טובות, אס-כי לגבי תקופות מצומצמות מזו הנדונה כאן, ראה: V. Tcherikover, *Hellenistic Civilization and the Jews*, New York 1979, pp. 94 ff.; E. Schürer, G. Vermes & F. Millar, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ, II*, Edinburgh 1979, pp. 105 ff. שני הספרים סוקרים את כל ערי ארץ-ישראל, אס-כי רשימת הערים בשניהם שונה, כשם ששונה גם המסגרת הכרונולוגית.

10 Stephanus s.v. 'Ἀσκάλων' (ed. Meineke, pp. 131 ff.)

11 דיון קצר בקטע זה ראה: M. Hengel, *Judentum und Hellenismus*, Tübingen 1969, pp. 158 ff.; וכן: שורר, ורמש ומילאר (לעיל, הערה 9), עמ' 49.

תבליט שיש של טיבה
דמוית-איזיס מאשקלון

ביותר, פריי-עטו של מלומד ישראלי.¹² עדיין אנו מצפים להמשכו המובטח של מחקר זה, שיעסוק בסוגיות הפילוסופיות. לצורך ענייננו נסתפק בכך, שאנטיוכוס פרש מן האקדמיה הסקפטית בראשותו של פילון איש לריסה, ויסד מעין אסכולה משלו של פילוסופיה אקלקטית יותר, שהתקרבה בעניינים מסוימים לתורות סטואיות. מבין יתר הפילוסופים, סוסוס, שנתן אולי את הדחיפה הראשונה לפנייתו של אנטיוכוס לפילוסופיה, ידוע בעיקר אגב תולדותיו של אנטיוכוס, ואוביוס ואנטיביוס הסטואיקנים אינם ידועים כי אם מאזכורו של סטפנוס איש ביזנטיון.

לעומת זאת, שני אנשי הספרות ידועים יפה. פטולמיוס, שממכתביו נותרו בידינו שרידים לא מעטים, הוא נושאה של מונוגרפיה ישנה, שעדיין לא נס לחה,¹³ וגם על דורותאוס יש בידינו ידיעות לא מעטות, אם-כי חשיבותו היתה קטנה מזו של פטולמיוס.¹⁴ לבסוף, שני ההיסטוריונים ברשימתו של סטפנוס שוב אינם ידועים משום מקור אחר.

שמונה אנשי רוח אלה שייכים, ככל הנראה, לתקופה היסטורית קצרה ביחס. אנטיוכוס נולד בשנת 130 לפנה"ס בקירוב ומת זמן לא רב לאחר שנת 69;¹⁵ סוסוס היה, ככל הנראה, מבוגר ממנו בדור אחד; דורותאוס הגרמטיקון היה פעיל בימי אוגוסטוס וטיבריוס; ועל פטולמיוס אומר סטפנוס שהיה ממודעיו של אריסטרכוס, אולם ידיעה זו הופרכה מזמן, ומקובל על הכל שאף פטולמיוס היה פעיל בתקופת אוגוסטוס.¹⁶ סטפנוס אומר על ארטמידורוס, הוא שכתב היסטוריה של ביתיניה, ובוודאי עשה כן לאחר הקמת הפרובינציה על-ידי פומפיוס, בשנת 63 לפנה"ס, שהרי קשה להניח שסופר אשקלוני יגלה עניין מיוחד בביתיניה לפני צירופה לאימפריה. נראה, אם כן, שחמישה מבין השמונה היו פעילים במאה הראשונה לפנה"ס או בראשית המאה הראשונה לספירה, ואין זה מן הנמנע שזאת גם תקופתם של שאר האישים שברשימה. מוסכם, ובצדק, שהמקור לרשימות אישים מעין זאת שלפנינו, המצויות אצל סטפנוס איש ביזנטיון הוא חיבורו בן שלושים הספרים של הרניוס פילון איש גבל, 'על ערים',¹⁷ שנתחבר בראשית המאה השנייה לספירה; האישים המופיעים ברשימתו של הרניוס פילון חיו ופעלו, אם כן, לא יאוחר מתקופה זו. עם זאת, על-סמך האישים הידועים ברשימה, שהמאוחר בהם היה פעיל בימי אוגוסטוס וטיבריוס, ניתן להניח בזהירות הראויה שהרניוס פילון עצמו השתמש ברשימה מוכנה שהתחברה בימי טיבריוס.¹⁸ בין כך ובין כך יש ברשימה זו כדי לתת מושג-מה על עושר התרבות היוונית באשקלון. הדעת נותנת שרשימה כעין זו אינה שלמה. ואכן, יש בידינו מקרה אחד, לכל הפחות, המוכיח בעליל שאישים שראויים היו להיכלל ברשימה לא נכללו בה משום מה. אחד מתלמידיו של

12 J. Glucker, *Antiochus and the Late Academy (Hypomnemata, 56)*, Göttingen 1978; וראה לאחרונה J. Barnes, 'Antiochus of Ascalon', M. Griffin & J. Barnes (eds.), *Philosophia Togata: Essays on Philosophy and Roman Society*, Oxford 1989, pp. 51 ff.

13 M. Baege, *De Ptolemaeo Ascalonita*, Dissertatio, Halle 1882

14 Cohn, 'Dorotheus (no. 20)', *RE*, V, pp. 1571 ff. ; וכן: באגה (שם), עמ' 7 ואילך.

15 ראה: קיקרו, לוקולוס, 61. כל הידוע לנו על אנטיוכוס והשרידים המעטים של מחקריו נאספו מחדש לאחרונה, H.J. Mette, 'Philon von Larisa und Antiochos von Ascalon', *Lustrum*, 28-29 (1986-1987), pp. 25 ff.

16 ראה: באגה (לעיל, הערה 13), עמ' 3 ואילך.

17 ראה: Honigmann, 'Stephanus (no. 12)', *RE*, III A, pp. 2382 ff.

18 נראה שהרניוס פילון עצמו השתמש באלכסנדר פוליהיסטור (ראה: הוניגמן, שם), אולם הלה לא יכול היה לשמש כמקור לאישים מתקופת אוגוסטוס.

אנטיוכוס איש אשקלון ויורשו ב'אסכולה' שיסד היה אחיו של אנטיוכוס, אריסטוס; נראה שהיה צעיר באופן ניכר מאחיו, באשר מת כעשרים שנים אחריו.¹⁹ אין מקרהו של אריסטוס מוכיח אלא את המובן מאליו, אולם עדיין אין אנו יודעים כמה פילוסופים, היסטוריונים, חוקרי לשון, אנשי ספרות ושאר אנשי רוח, שהיו פעילים באשקלון בתקופה הנדונה, לא נכללו ברשימתו של סטפנוס, וכמובן, אין אנו יכולים אף לנחש באיזה שלב משלבי המסורת נעלמו הידיעות על אישים שונים. אישיות אחרת בת אותה תקופה, שאולי בכוונה תחילה לא נכללה ברשימתו של סטפנוס, היא אֶאָנוֹס איש אשקלון. באוסף השירים הגדול, האנתולוגיה היוונית, מצויות אחת-עשרה אפיגרמות, המיוחסות למשורר, או משוררים, בשם אואנוס. אפיגרמות אלה שייכות ל'זר של פיליפוס', כלומר לאותו חלק של האוסף, הכולל את שיריהם של משוררים שפעלו בין שנת 90 לפנה"ס ל-40 לספירה בערך.²⁰ אואנוס מוזכר גם בשיר המבוא לקובץ של פיליפוס. באחד השירים מופיע ליד שם המחבר התואר 'גרמטיקון', באחד 'איש אשקלון', באחד 'איש אתונה', באחד 'איש סיציליה' וביתר אין ציון נוסף ליד השם. לדעת גאָו ופֶייג' אין להכריע בכמה משוררים מדובר. עם זאת, ראוי לציין שלטעמם המכתם בן שתי השורות, המיוחס במפורש לאיש אשקלון, הוא מן השנונים באוסף כולו.²¹

תבליטי ניקה, אלת הנצחון (כאן, וממול), מן הבסיליקה של אשקלון (התקופה הסטורית)

אין זה המקום לדון בפירוט בעיסוקיהם או להעריך את הישגיהם של האישים הידועים לנו מן הרשימה שלעיל. אנטיוכוס, הן בשל מקומו החשוב בתולדות הפילוסופיה היוונית והן בשל קשריו ברומא, נדון רבות ובהרחבה.²² המעט הידוע לנו על סוסוס ועל אריסטוס אחיו של אנטיוכוס, אף לו לא היינו זוכים, לולא אנטיוכוס והידיעות הרבות ביחס הקשורות בו.²³ מעניין לציין את השתייכותם של הפילוסופים בני אשקלון לאסכולות: אוביוס ואנטיביוס, שעליהם אין אנו יודעים דבר זולתי הכתוב אצל סטפנוס, היו שניהם סטואיקנים; סוסוס היה סטואיקן אף הוא; ואילו אנטיוכוס יסד, כאמור, אסכולה חדשה, שנבדלה מן האקדמיה הקודמת בכך שהושפעה רבות מתורות סטואיות, וכאמור, ממשיכו של אנטיוכוס באסכולתו לאחר מותו היה אחיו אריסטוס. אגב, הסטואיקנים אנשי אשקלון אינם היחידים הידועים לנו בערי החוף של ארץ-ישראל ופניקיה; מבין הידועים לנו בתקופה זאת אמנה רק את אפולוניוס ודיוגנס מפְּטוֹלְמַאיס־עכו, את אנטיפטרוס ואפולוניוס מצור ואת בּוֹאֶתוֹס וזנון מצידון;²⁴ ומצד אחר, אולי אין זו רק יד המקרה שבמקורותינו

19 ראה: מטה (לעיל, הערה 16), עמ' 56; גלוקר (לעיל, הערה 12), עמ' 18, 21, 25 ואילך, 95.
 20 'זור של פיליפוס' פורסם במהדורה מעולה, הכוללת גם מבוא, תרגום אנגלי ופירוש: A.S.F. Gow & D.L. Page, *The Greek Anthology: The Garland of Philip and Some Contemporary Epigrams*, Cambridge 1958. שירי אואנוס מצויים בכרך א, עמ' 260-254.
 21 שם, ב, עמ' 289. אני מקווה לדון במקום אחר בשאלה אם ניתן לייחס את כל השירים לאיש אחד, גרמטיקון אשקלוני שהיה פעיל באתונה, וראה בינתיים: K. Preisendanz, 'Zu Euenos von Askalon', *Philologus*, 75 (1918), pp. 476-482.
 22 הדיון הנרחב אצל מטה (לעיל, הערה 15) לוקה בחסר, באשר הוא אינו מודע לספרו החשוב של גלוקר ונכתב, ככל הנראה, שנים רבות לפני פרסומו.
 23 לאזכור של סוסוס ראה: *Index Stoicorum Herculanensis*, 75 [=ISH]; לאזכור של אריסטוס ראה: *Index Academicorum Herculanensis*, 35 [=IAH].
 24 אני מקווה לדון בפירוט בכל האישים האלה במקום אחר.

השתמרו ידיעות על פעילותם של שלושה פילוסופים מן האסכולה האקרמית — היינו האפלטונית — בעזה, בתקופה הנדונה.²⁵

באשר לשני המדקדקים, מן הראוי למנות, לכל הפחות, את יצירותיהם הידועות, ובדרך זו לקבל מושג-מה על התעניינותיהם ועיסוקיהם. דורותאוס ידוע כמחבר יצירה ארוכה מאוד — יש בידינו ציטוט מן הספר המאה ושמונה — בעלת אופי לקסיקלי. מידת הפירוט של החיבור מתבררת מן העובדה שספר שלם הוקדש לביורו של מלה הומרית אחת. ייתכן שכל החיבורים המצוטטים של דורותאוס אינם אלא חלקיו של חיבור גדול זה.²⁶ על פטולמיס המדקדק לא ארחיב

11

25 והם דיון ואולימפידורוס (IAH, 24.6-7) ואולימפיקוס (שם, 11-12, 23).

26 ראה: כהן, לעיל, הערה 14.

מדליון שיש מאשקלון
ועליו דמותו של פאן
(מחצית ראשונה של
המאה השלישית
לספירה)

בדברים, כי אם אמנה בקיצור את חיבוריו לפי סדר דיונו של מקסימיליאן באגה לפני למעלה ממאה שנה, ואלה הם: חיבור על הפרוסודיה ההומרית, חיבור בן חמישה-עשר ספרים על הדיבור היווני הנכון, חיבור על משקלי השירה, חיבור על *συναλοιφή*, חיבור על תיקוני אריסטרכוס באודיסאה, חיבור על הבדלי המלים, חיבור על הכת של קְרִיטֶס, ובנוסף לכך, כתב, לדברי לקסיקון ה'סוֹדֶה', חיבורים אחדים שאינם נזכרים בשמם. לבסוף, השאלה אם החיבור של פלוני פטולמיוס על הורדוס המלך נכתב על-ידי פטולמיוס איש אשקלון או על-ידי מחבר אחר בעל שם נפוץ זה היא עדיין בבחינת צריך עיון.²⁷ בין כך ובין כך, חשיבותו של פטולמיוס מאשקלון אינה נתונה בספק, והשפעתו על הפילולוגיה היוונית שלאחריו אולי אף גדולה ממה שניתן להעריך על-סמך רשימת חיבוריו.

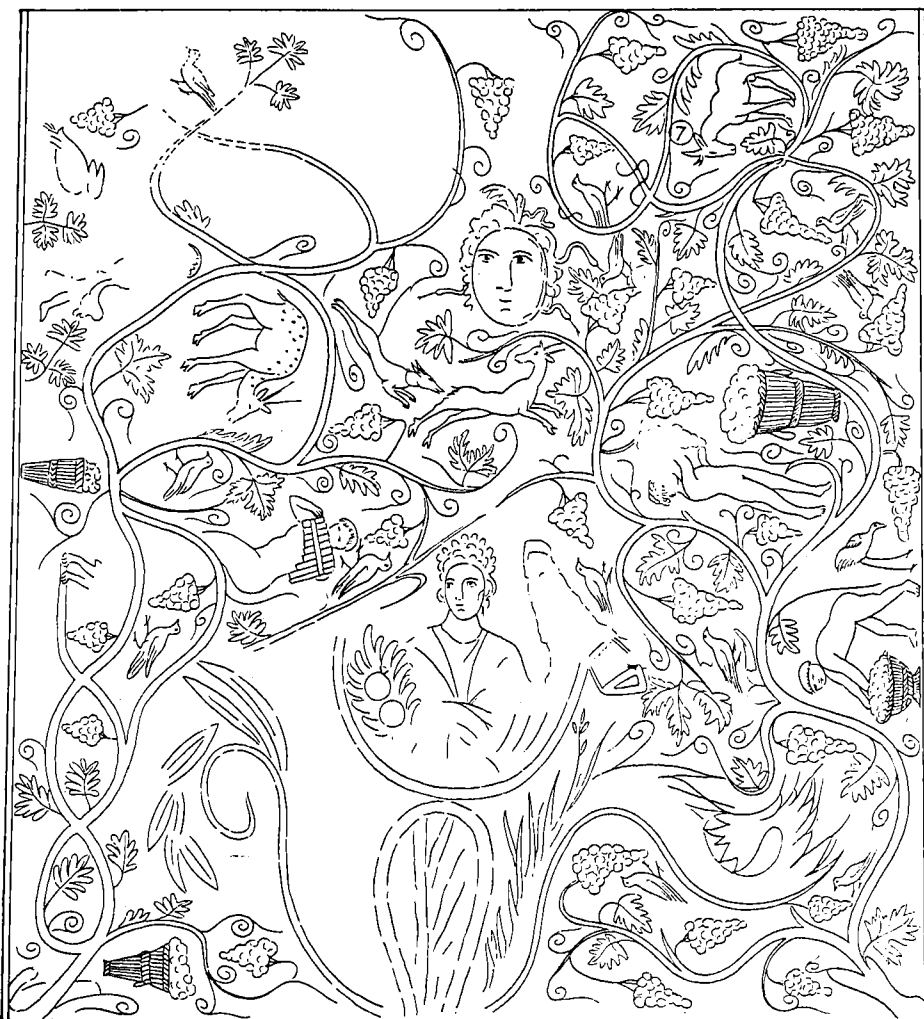
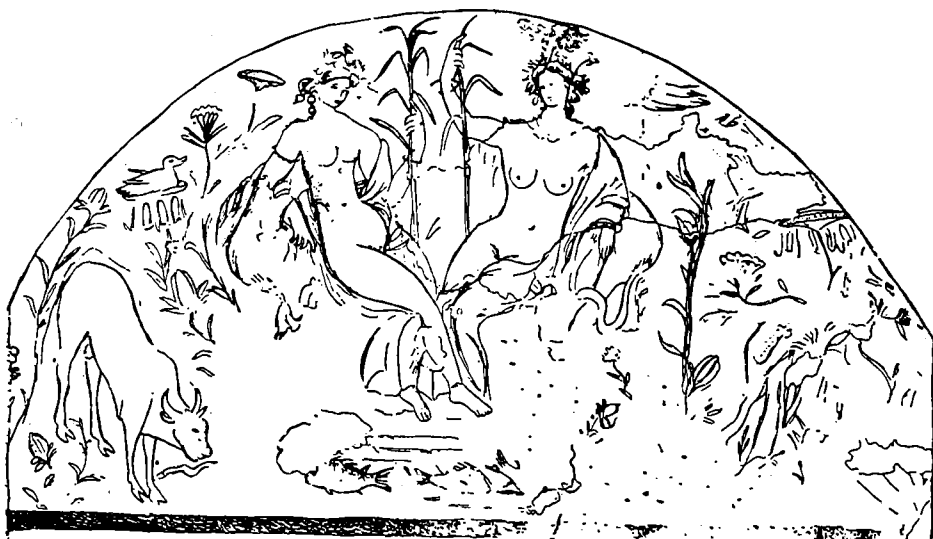
עם כל חשיבותה של אשקלון, כמובן לא עמד לה כוחה להתחרות במרכזי תרבות מן השורה הראשונה, כגון: רומא, אתונה או אלכסנדריה. אנטיוכוס עזב את אשקלון לבלי שוב, וחי ופעל באתונה, אלכסנדריה ורומא. אין זה מן הנמנע שבמסעו למזרח בחברת המצביא הרומי לוקולוס הוא התכוון לבקר שוב בעיר הולדתו, אולם הדבר לא נסתייע. אחיו אריסטוס הלך בעקבותיו, ונראה שאף הוא לא חזר עוד לאשקלון. אשר לסוסוס, ידוע שהיה תלמידו של פנייטיוס, ככל הנראה בטאנוס;²⁸ אם אנטיוכוס הכירו באשקלון או התוודע אליו באתונה היא שאלה הנתונה במחלוקת בין המלומדים.²⁹ לבסוף, על פטולמיוס נאמר לנו שלימד ברומא. למרות השרידים

27 ראה: Otto, 'Herodes', *RE*, Suppl. II, p. 4; F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin 1923-, no. 199, F 1. מאמר זה, משאיר את הסוגיה בתיקו: M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism*, I, Jerusalem 1976, pp. 355 ff.

28 *ISH*, 75

29 לדעה שהכירו באשקלון ראה: (Noctes) G. Luck, *Der Akademiker Antiochos* (Ph. D. Dissertation) (*Romanae*, 7), Bern 1953, p. 15; לדעה שהכירו באתונה ראה: גלוקר (לעיל, הערה 12), עמ' 14, הערה 4.

ציורי שתי נימפות
 (למעלה) ודליות גפן
 נושאות אשכולות-ענבים
 (למטה), על-פני קיור
 ותקרה של מערה
 באשקלון (המאה
 השלישית לסמירה)

הרבים ביחס של חיבוריו, אין אנו יודעים על חייו דבר זולתי זאת — את עובדת הולדתו באשקלון ואת זמנו; יש לקוות שחייו עברו עליו בלא אירועים ראויים לציון ובצנעה, כראוי למלומד. עשרה אנשי רוח בתקופה קצרה ביחס הם מספר נאה לכל הדעות, אולם אל לנו לשכוח שארבעה מאלה אינם יודעים לנו כלל, כי אם בזכות רשימתו של סטפנוס. לתקופת מאוחרות יותר אין בידינו רשימה מעין זו, ועלינו ללקט את הידיעות אחת לאחת. להלן אציג את אשר עלה בידי ללקט, וכל המוסיף הרי זה משובח. אקדים ואומר שהנתונים שבידי מתייחסים לאנשי רוח שפעלו במאות הרביעית עד השישית לספירה, ולגבי המאות השנייה והשלישית לספירה לא הצלחתי לאסוף כל ידיעות. כמובן אין לדעת אם העדר זה של נתונים נובע כל-כולו מדלות מקורותינו לתקופה זו — במיוחד המאה השלישית — וממקורותם או אם הדבר משקף תקופה של שקיעה בחיי הרוח שבעיר.

הראשון שעליו אנו שומעים לאחר תקופה ארוכה הוא אולפיאנוס איש אשקלון, מורו הראשון של הנואם הדגול ליפניוס מאנטיוכיה, שמת בשנת 330 לערך, והיה, אם כן, פעיל בשליש הראשון של המאה הרביעית ואולי כבר בסוף השלישית.³⁰ אולפיאנוס לימד באנטיוכיה ובאָדֶסָה, שני מרכזים חשובים של הרטוריקה של ימיו. אגב, מן הראוי לציין כי יורשו המיידני כנואם החשוב של אנטיוכיה וכמורו הבא של ליבניוס הצעיר היה אף הוא ארצישראלי, זנוביוס איש אֶלֶסָה.³¹ לקסיקון ה'סודה' מונה את רשימת חיבוריו של אולפיאנוס, אך בידינו לא נותר דבר מה.³² מורי רטוריקה גדולים אינם באים כמובן לעולם מושלמים ומצוידים, כאתנה מראשו של זוס; אין צל של ספק שאולפיאנוס ספג בעיר הולדתו חינוך היאה למורה דגול לרטוריקה לעתיד לבוא. זיהויו של אולפיאנוס כמורו הראשון של ליבניוס יש בו כדי לגרש את רוח הרפאים של סופיסט אחר בן העיר, אֵיִדְסִיוֹס, שיש שביקשו לראות בו את מורו הראשון של ליבניוס.³³ תהינה מעלותיה של אשקלון אשר תהינה, מן המפורסמות הוא שבמאות החמישית והשישית לספירה היא לא יכלה להשתוות בחשיבותה לשכנתה עזה, שהיתה בתקופה זו מן המרכזים התרבותיים החשובים ביותר באימפריה המזרחית כולה, מושבה של מה שחוקרים מודרניים רגילים לכנות 'האסכולה של עזה', שעיקר חשיבותה, כמובן, בתחום הרטוריקה.³⁴ דווקא משום כך לא יהא זה יאה להמעיט בחשיבותה של אשקלון. לצערנו, אי אפשר, אמנם, לאור מקורותינו,

Lippold, 'Ulpianus (no. 3)', *RE*, XVII, pp. 359; F. Schemmel, 'Der Sophist Libanios als Schüler und Lehrer', *Jahrbuch für das klassische Altertum*, 20 (1907), pp. 52 ff. (G. Fatouros & T. Krischer, eds.) *Libanios [Wege der Forschung, 621]*, Darmstadt 1983, pp. 3 ff.) נאום 36.1 כמתייחס לאולפיאנוס.

H. Gärtner, 'Zenobios (no. 5)', *RE*, X A, pp. 12 ff.; A.H.M. Jones, J.R. Martindale & J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, Cambridge 1971 [=PLRE], I, s.v. ירש את משרתו של איידסיוס, וראה להלן.

Suda (ed. Adler), O 911, 912

PLRE, I, s.v. no. 1. כאן הזיהוי של מורו של ליבניוס טנטטיבי (השווה לעיל, הערה 30), אך שמל הוכיח שהוא אינו נכון.

K.B. Stark, *Gaza und die philistäische Küste*, Jena 1852, pp. 631 ff.; K. Seitz, *Die Schule von Gaza* (Ph.D. Dissertation), Heidelberg 1892; G.A. Downey, *Gaza in the Early Sixth Century*, Norman Oklahoma 1965

להפריד הפרדה ולו טנטטיבית, בין הקריירות והכתבים של שני אישים, זוסימוס איש אשקלון, שהיה פעיל בימי אַנסטטיוס (491-518) וזוסימוס איש עזה, שהוצא להורג בשנת 477 בפקודתו של הקיסר זנון.³⁵ לזוסימוס, מאשקלון או מעזה, מיוחסות ביוגרפיות של דמוסתנס, איסוקרטס ותוקידידס ופירושים לכתבי דמוסתנס, ליסיאס ואייליוס אריסטידס וכן לקסיקון. אפילו רק חלק מחיבורים אלה הם פרי-עטו של זוסימוס מאשקלון, אין אנו יכולים שלא להתרשם מן העיסוק בספרות היוונית הקלאסית שהתנהל בעיר זו.

בן זמנו של זוסימוס היה יוליאנוס איש אשקלון; לא ארחיב בעניינו כאן, כיוון שהקדשתי לו מחקר מפורט מיוחד, אשר יתפרסם במקום אחר, ואסתפק בתוצאות מחקר זה. יוליאנוס היה ארכיטקט מאשקלון, שהשתייך אולי למשפחת ארכיטקטים, שבנו, בין היתר, בצפון-סוריה, והיה מכותבו של הסופיסט הידוע אינאס מעזה. הוא היה בעל השכלה קלאסית, וכתב חיבור על חוקי ארץ-ישראל ומנהגיה, שחלקים נכבדים ממנו, הנוגעים לחוקי הבנייה בארץ, השתמרו בידינו. כאמור, איש זה הצדיק מחקר בפני עצמו, בשל הערוב והערפול השוררים בכל הנוגע לכתביו.³⁶ הוצאתם המדעית ופירושה, ובוודאי תרגומם לעברית, יהיה בהם כדי תרומה נכבדת לחקירת תולדות הארץ.

אין ספק שבתקופת פריחתה הגדולה של עזה חיו אף באשקלון משכילים ואנשי רוח רבים, שאך מקרה הוא שאין אנו יודעים דבר על אודותם. רק באקראי שומעים אנו, במקור נידח, על פלוני אלכסנדר, המתואר כסכולסטיקוס במאה החמישית.³⁷

לבסוף, המאוחר בבני אשקלון שיוזכר כאן הוא גם היחיד מבני העיר, שחיבורים שלמים וחשובים מפרי-עטו נשתמרו בידינו. הכוונה היא למתמטיקאי אַוטוקיוס, שחי ופעל במאה השישית (נולד אולי בסביבות 480).³⁸ פירושו של אַוטוקיוס על כתבי מתמטיקאים קלאסיים גדולים עוררו מחדש התעניינות ביצירות אלה, ובמיוחד ביצירות המתמטיות של ארכימדס. על שלוש מתוכן השתמרו בידינו פירושים משל אַוטוקיוס: 'על הכדור והגליל', 'על שטח העיגול' ו'על שיווי המשקל ומשטחים'. כן יש בידינו מפרי-עטו פירוש על ארבעת הספרים הראשונים על הקונוסים של אפולוניוס איש פרגה.³⁹ ושוב, אס-כי אין אנו יודעים דבר וחצי דבר על מתמטיקאים מלומדים אחרים בני ארץ-ישראל בתקופה זו⁴⁰ — בתקופה מוקדמת יותר ידוע יפה, דרך משל,

35 H. Gärtner, 'Zosimos (no. 7)', *RE*, XA, pp. 79 ff. ; קאסטר (לעיל, הערה 8), עמ' 276.

36 ראה מאמרי: 'Julian of Ascalon' העומד להתפרסם ב-*Journal of Hellenic Studies*, CXII (1992).

37 Paulus Elusinus, *Encomium de S. Theognio*, p. 17 (= *Analecta Bollandiana*, 10 [1891], pp. 97 ff.)

38 Hultsch, *RE*, VI, p. 1518; T.L. Heath, *A History of Greek Mathematics*, II, Oxford 1921, pp. 518,

540 ff. [להלן: הית, היסטוריה].

I.L. Heiberg (ed.), *Archimedis Opera Omnia cum commentariis Eutocii*, III, Stuttgart 1972 (1910); 39

I.L. Heiberg (ed.), *Apollonii Pergaei quae graece extant cum commentariis antiquis*, II, Leipzig

1893; T.L. Heath, *Apollonius of Perga, Conic Sections*, Cambridge 1896

40 כאשר דנתי באנשי רוח יוונים מגדרה (לעיל, הערה 7), נעלם ממני פילון איש גדרה, מתמטיקאי, שחישב בדיוק

רב יותר מאשר ספורוס איש ניקיאה את היקף המעגל — היינו את הערך של π. הידיעה היחידה אודותיו נמצאת

אצל אַוטוקיוס מאשקלון (Archimedes [ed. Heiberg], III p. 258). זמנו של פילון נתון במחלוקת בין אלה

החושבים שפעל בערך בשנת 100 לספירה לבין אלה המאחרים אותו בכמאה שנים. ראה: Klein, 'Sporos',

RE, III, A (1879), וכן: הית, היסטוריה, עמ' 226.

ניקומכוס איש גרש⁴¹ — מותר להניח שמלומד משיעור-קומתו של אוטוקיוס לא צמח בחלל ריק מבחינה מדעית, אלא זכה להשכלה מעולה מנעוריו. דומה שדי בסקירה זו כדי לרמוז לכמותו ולגיוונו של החומר — שנשתמר באופן פחות או יותר מקרי — על אנשי רוח יוונים מעיר אחת מערי ארץ-ישראל. פילוסופים, היסטוריונים, אנשי לשון וספרות, רטורים, משורר, ארכיטקט מלומד הכותב על חוקים ומנהגים ומתמטיקאי — כל הקשת הרחבה הזאת של אישים היא ערות לפריחה התרבותית של ארץ-ישראל בתקופה היוונית-הרומית. אין ספק בלבי שראוי ללקט את כל החומר הקיים על כל ערי ארץ-ישראל, אם רוצים אנו לקבל תמונה שלמה של שגשוג תרבותי זה. או אז גם יונח היסוד להערכתם מחדש של היקפה ועומקה של השפעת התרבות היוונית על חז"ל ותרבותם, שהרי לית מאן דפליג שההשפעות היווניות הניכרות, לכל הדעות, בכתבי חז"ל הן השפעות של סביבתם הגאוגרפית והכרונולוגית המיידית הרבה יותר מאשר השפעות ישירות של היצירה היוונית הקלאסית.

Nicomachus of Gerasa, *Introduction to Arithmetic* (translated into English by M.L. D'Ooge), 41 New York 1926; W. Haase, *Untersuchungen zu Nikomachos von Gerasa*, Ph.D. Dissertation, Tübingen 1982 ולאחרונה: A.C. Cassio, 'Nicomachus of Gerasa on the Dialect of Archytas, fr. 1', *Classical Quarterly*, 28 (1988), pp. 135 ff.; Asclepius of Tralles, *Commentary to Nicomachus Arithmetic*, (edited with introduction and translation L. Taran), (*Transactions of the American Philosophical Society*, 59.4), Philadelphia 1959